

Makale Bilgisi/Article Info

Geliş/Received: 27.10.2024 Kabul/Accepted: 15.12.2024

Araştırma Makalesi/Research Article, ss./pp. 1-18.

KUTÜLAMARE KUŞATMASINA ETKİ EDEN İKİ FAKTÖR: İAŞE VE HASTALIKLAR

Orhan AVCIⁱ

Öz

Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya ile yaptığı 2 Ağustos 1914 tarihli gizli ittifak, 29 Ekim 1914'te fiilen Birinci Dünya Savaşı'na girmesine neden olmuştur. Böylece bu tarihten itibaren Osmanlı İmparatorluğu, İngiltere'nin düşmanı olarak savaşın taraflarından biri haline gelmiştir. İngilizler savaşın başından itibaren Osmanlı topraklarını ele geçirmek için Irak'ı işgale başlamışlardır. Kuzeyden güneye doğru genişleyen İngiliz askerî harekâtı başlangıçta rahat bir ilerleme sergiledi. Bağdat yakınlarındaki Selman-ı Pak'a kadar uzayan işgal, Kasım 1915'te burada Türk Ordusu tarafından durduruldu. Çekilen 6. İngiliz tümeninin komutanı Charles Townshend, müstahkem mevki haline getirdiği Bağdat'la Basra arasındaki Kutulamare kasabasına girerek, savunma konumunda kaldı.

Türk askerî birlikleri tarafından sarılan Kutulamare kasabası içerisindeki İngiliz tümeni yaklaşık 4,5 aylık bir kuşatma sonucunda açlık ve hastalıklara çözüm bulunamadığından Türklere teslim oldu.

Bu yazı, kuşatmanın kaderini belirleyen açlık ve hastalıkların harp üzerinde ne kadar önemli sonuçlar doğurabileceğini göstermeye yöneliktir. Hem kuşatanlar hem de kuşatılanlar benzer şekillerde bu iki durumdan etkilenmişlerdir. Kasabada sıkışıp kalan İngiliz tümeninin sonunu ise çatışmalardan ziyade açlık ve hastalıklar belirlemiştir.

Bu zafer, Birinci Dünya Savaşı üzerinde belirleyici bir etkiye sahip değildir. Ancak burada iki noktada Kutulamare zaferinin etkisinden bahsedilebilir. Birincisi Irak coğrafyasında İngilizlerin ilerleme hızını kestiği için savaşın 1918'e kadar uzamasını sağlamıştır. Doğal olarak genel şartlar bu süreçte değişmiştir. İkincisi de İngilizlerin askerî gücünün yenilmez kabul edilmesine ağır bir darbe olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kutulamare, Irak Cephesi, Birinci Dünya Savaşı.

Two Factors Affecting the Siege of Kut Al Amara: Food and Disease

Abstract

The Ottoman Empire's secret alliance with Germany on August 2, 1914 led to its de facto entry into the First World War on October 29, 1914. Thus, as of this date, the Ottoman Empire became one of the parties to the war as an enemy of Britain. From the beginning of the war, the British started to occupy Iraq in order to seize Ottoman lands. Expanding from north to south, the British military campaign made a comfortable progress at the beginning. The occupation, which extended as far as Salman-ı Pak near Baghdad, was stopped by the Turkish Army here in November 1915. Charles Townshend, the commander of the withdrawn 6th British division, entered the town of Kut al amara between Baghdad and Basra, which he had turned into a fortified position, and remained in a defensive position.

After a siege of about 4.5 months, the British division in the town of Kut al amara, surrounded by Turkish troops, surrendered to the Turks because starvation and disease could not be solved.

This article aims to show how starvation and disease, which determined the fate of the siege, can have significant consequences on warfare. Both the besiegers and the besieged were affected in similar ways.

ⁱ Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, e-posta: orhanavci@kku.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-2498-5647.

Starvation and disease, rather than fighting, determined the fate of the British division trapped in the town.

This article seeks to show how starvation and disease can have significant consequences for warfare, determining the fate of a siege. Both the besiegers and the besieged were affected in similar ways. Starvation and disease, rather than fighting, determined the fate of the British division trapped in the town.

This victory did not have a decisive impact on the First World War. However, the impact of the Kut al amara victory can be mentioned here at two points. First of all, it prolonged the war until 1918 as it cut the pace of the British advance in the Iraqi geography. Naturally, the general conditions changed in this process. Secondly, it was a heavy blow to the British military power being considered invincible.

Keywords: Kut Al Amara, Iraqi Front, First World War.

Extended Abstract

The First World War played an important role in the transition from the Ottoman Empire to the Republic of Turkey. The Ottoman Empire, which became involved in the great conflict between the industrialised states on 29 October 1914, was looking for ways to profit from the possible victory as an ally of Germany. As an ally of Germany, which was fighting a two-front war and struggling to be victorious in both the East and the West, Turkey was convinced that the war would end by the end of 1914. It was understood that during this time, a policy of victory without direct involvement in the war would be pursued. In fact, this expectation came to light with the alliance agreement secretly signed by Alanya and the Ottoman Empire on 2 August 1914 and a mobilisation plan of approximately three months was put into practice. At the end of these three months, the Ottoman administrators believed that the war would end in favour of Germany without their involvement.

However, this was not how events unfolded. When the failure of the Germans to enter Paris turned the war into trench warfare on the Western Front, the Turks, desperate, took action on 29 October in order to be the side that attacked and took the initiative. This event, which went down in history as the Black Sea Incident, did not give the Turks the initiative in the war, but these attacks on the Russian navy and harbours effectively brought the Ottoman Empire into the war. While the Turkish side was trying to overcome this shock, the British started to send troops from India to the Persian Gulf to protect the Abadan oil fields under their control.

As of November 1914, the Turks and the British, who were hostile parties, entered into a war zone in Iraq that would expand starting from the Shatt al-Sharif and moving towards the north. When the British realised that they were advancing easily, they set the goal of going further north and occupying Baghdad.

This situation made it necessary for the Turks to handle this area, where they did not expect an attack, more carefully and to reinforce their military units. However, the British, who showed that they had a strong occupation force by making Basra their headquarters, ordered General Charles Townshend, commander of the 6 Poona Division, to capture Baghdad.

Towards the end of 1915, the British division started military operations to achieve its goal and these activities were stopped by the Turks at Selmán-ı Pak. The successful defence of Colonel Nurettin, the commander of the Turkish troops in Iraq, turned the advance of the British troops into a ricate. The British general lost the battle at Selmán-ı Pak and retreated to Kut al amara. His aim was that the forces coming from Basra would rescue him and his division. This town, surrounded on three sides by the Tigris River, witnessed an event in General Townshend's personal history that ended in surrender, but was intolerable for the British army.

The 14,000-strong British division, after 143 days of resistance due to starvation and disease, left Kut al amara and gave the Turkish troops the joy of a great victory. The surrender of the British soldiers was due to the fact that they were under a very tight siege, exhausted their supplies and the diseases that emerged left the British soldiers largely unhealthy.

The situation of the Turks was not much different. But they still had the chance to move freely outside the town. General Townshend and his division never got that chance. The conditions of the town limited their ability to cope with the siege.

Although starvation and the diseases it causes seem incapable of affecting a military campaign as a whole, this was not the case at Kut al amara. The success or failure on the battlefield was determined by whether the soldier was well fed and healthy.

The siege, which was initiated in accordance with the conditions set by Goltz, the commander of the 6th Army, in order to neutralise the British division, which was well equipped and fought with the advanced weapons of its time, ended with the unconditional surrender of the British to the Turks immediately after his death.

The siege of Kut al amara was not a military action that the British troops ended with a breakthrough operation. It is impossible to predict what the outcome of such an attempt would have been. At the same time, the siege of Kut al amara is also related to the failure of the British troops travelling from Basra and trying to rescue General Townshend along the Tigris against the Turks. In other words, those besieged in Kut al amara could neither make a military breakthrough themselves, nor could the rescue troops overcome the Turks fighting them and reach Kut al amara. In this sense, the siege is not only about Townshend's failure, but also about the failure of the British to succeed in many battles between Kut al amara and Basra.

The fact that those besieged in Kut al amara had created a strong fortified position prevented the Turks from entering the town by attack. For this reason, the continuation of the siege in Kut al amara shows that the British could resist, despite the difficulties they were facing. This, in turn, depended on the resistance they would show in fighting hunger. Knowing that the main problem of Kut al amara was not weapons and ammunition, the Basra headquarters appreciated that what was needed to prevent the fall of Kut al amara was food and medical supplies. Therefore, attempts were made both by air and by river to solve these problems for General Townshend. The Royal Air Force, which wanted to drop its cargo of mostly wheat flour and medical supplies to Kut al amara, failed to achieve the desired result. The Turkish response invalidated the British plans to supply Kut al amara by aeroplane.

Another attempt to alleviate the town's food and health problems was made on the Tigris River. The steamer Julnar of the British Lynch Company, which had long held the concession to operate steamships on the rivers of Iraq and had served the British army in the First World War, was set out to give General Townshend an opportunity to buy time for the Basra forces to prepare. This last attempt, made near the end of the siege, decided the future of the British division. The Julnar fell to the Turks and was renamed 'Kendi Gelen'.

This attempt made General Townshend realise that there was no other way out but surrender, and the 4.5-month siege ended with a Turkish victory.

Giriş

1 914-1918 arasında cereyan eden Birinci Dünya Savaşı'nın üzerinden yüz yıldan fazla zaman geçmiş ve bu savaş artık akademik incelemelerin konusu olmuştur. Savaşın muharebe alanlarından Irak'ta meydana gelen askerî hareketlilik de bu yıllar içerisinde gündemi meşgul eden gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Savaş sırasında Kutülamare'de yaşananlar -Büyük Savaş'ın kaderini değiştirmiş olmasa da- Irak Cephesi üzerinde etkiler yaratmıştır¹.

Muharebelerin başarısında veya başarısızlığındaki faktörlerin başında askerlerin savaşma gücü gelir. Bunda da en fazla etkili olan unsur, askerlerin yaşeleri ve buna bağlı olarak gelişen sağlık meseleleridir. Bu yazıda bu iki durumun birbirleriyle bağlantılı olarak Kutülamare muhasarasının kaderini nasıl etkiledikleri üzerinde durulacaktır.

Savaş sırasında yeterince beslenememek, savaşanların muharebe gücünü düşürmenin yanında askerlerin gözle görülemeyen düşmanları olan mikrop ve virüslere de karşı koyamamalarına neden oluyordu. Böylece bulaşıcı hastalıklar ortaya çıkıp, yayılabiliyordu. Savaş sırasında bir askerın muharebe esnasındaki gelişmelerden etkilenmesi yanında, en fazla maruz kaldığı olumsuzluklar bunlardı.

İşe sorununu aşan askerî birlikler çatışmalardan daha başarılı olarak ayrılabilmişlerdir. Ancak Kutülamare'de yaşanan kuşatmanın doğası gereği, kasabada kuşatılan İngiliz tümeni, beş ay sonra Türklere açlık yüzünden teslim olmuştur. Beslenme ve sağlık konularının birbirleriyle bağlantıları ve bir askerî gelişmeyi nasıl yönlendirdikleri bu yazının konusu olmuştur.

İşe Meseleleri

Kutülamare'de muharebe yürüten Türk ve İngiliz taraflarının yeme-içme ihtiyaçları her iki taraf için de en önemli problem olmuştur. Kutülamare'nin Türk birliklerinin asıl kaynağı olan Anadolu'ya olan uzaklığı ve ulaşım imkânlarının sınırlı olması, işe meselesini çoğunlukla gündemde tutmuştur. Bölgenin savaş alanı haline gelmesine bağlı olarak, halkın göçleri ve verimli bölgelerde görülen asayişsizlik, Irak'taki Türk birliklerine işe sıkıntısını hep hissettirmiştir.

¹ Kutülamare muhasarasının sürdüğü 6 Aralık 1915 ile 29 Nisan 1916 arasında meydana gelen bu askerî hareketliliğin bir yönünü bu kasabada mahsur kalan İngiliz tümeni ile onları kuşatan Türk birlikleri arasındaki çatışmalar oluşturur. Diğer yönü ise Basra'dan, Dicle boyunca General Townshend ve tümenini kurtarmak için güneyden gelen İngiliz birlikleri ile Türk askerlerinin çatışmaları olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sırasında, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Türkiye'deki askerî ataşesi General Joseph Pomiankowski, Townshend'i kurtarmak için İngilizlerin 22 saldırı düzenlediklerini aktarmaktadır (Pomiankowski, 1990, s. 171). Kutülamare Kuşatması aslında Selman-ı Pak galibiyeti sonrasındaki takip harekâtı da dâhil olmak üzere, Türk Ordusu'nun taarruz harekâtı olarak görülebilir. Dolayısıyla Türk askerî hareketliliğinde bir yönüyle saldıran; ancak kuşatılanları kurtarmak için gelenleri de savuşturmaya gayret gösteren iki yönlü bir savaş faaliyeti görülmüştür. Kutülamare'de kazanılmış zafer aslında Osmanlı İmparatorluğu'nun İngilizleri Mezopotamya'da bile yenebileceği göstermişti (Robbins, 2005, s. 54).

Kutülamare Cephesi'nde Türklerin yürüttüğü iki yönlü savaşta Kutülamare'yi kuşatanların iaşeleri Bağdat'tan gelmekte idi. Bağdat'tan Dicle Nehri'nde yola çıkarılan erzak, Kutülamare'de karaya alınıyor ve Kutülamare'den aşağıda İngiliz Basra birliklerine karşı savaşanlara yük hayvanlarıyla sevk ediliyordu. Bu da bölgedeki kuvvetlerin idaresi hususunda ordunun sıkıntı çekmesine neden oluyordu ([Mehmed Reşid], 2016, s. 83).

1916 yılı başında Bağdat'tan sevkiyatın düzenli olması, erzakın cephedeki Türk askerine ulaşmasını sağlıyordu. Böylece ihtiyaçlar rahatça karşılanabilmekteydi. Birliklere şeker bile verilebiliyordu ([Mehmed Reşid], 2016, s. 82). 1916 yılı şubat ayı ortalarına kadar iaşe konusunda şikâyete sebep olabilecek bir durum meydana gelmiş gibi görünmemektedir. Bu süre içerisinde birliklere günde iki defa sıcak yemek ve tam istihkak verilebilmiştir (Mehmet Emin, 2016, s. 325).

Muharebeler genişledikçe, yemeğin cephedeki askere ulaştırılmasına dair bazı zorluklar belirmiştir. Basra'dan gelen İngiliz birlikleriyle muharebe cephesi olan Felâhiye'de askerlere yemek hazırlanıp ulaştırılmasının ne şekilde olduğu bilinmektedir. Mesela Nisan 1916'da yemekler Mehdî'de hazırlanıyordu. Burada tenekelere konan yemekler, özel yapılmış sandıklarla hayvanlara yükleniyordu. Güneşin batmasıyla birlikte iaşe subayları tarafından yemek dağıtım yeri olan topçu mevzileri civarında dağıtılıyordu. Yemek almak için her gün nöbetle bölük mangalarından birer asker ayrılarak, askerlerin yemekleri getiriliyordu. İngiliz topçusu ateş açtığından cepheye daha yakın bir alanda yemek hazırlamak mümkün olamamaktaydı ([Mehmet Nuri], 2016, s. 86).

Ancak kuşatan Türklerin durumları da ilerleyen zamanda Kutülamare'ye kapanmış İngilizlerden farklı olmamıştır. 23 Mart 1916 tarihinde Musul Grubu'na, 6. Ordu Komutanı Mareşal Goltz'un Kutülamare civarından gönderdiği yazıda bu durum görülmektedir. Yazıda erzak ve özellikle buğday hususunda 6. Ordu'nun gerçek bir sıkıntı içinde olduğu söylenmiştir. Bu iş için tahsis edilen para gelmekte ise de bölgenin en zengin yerleri olan Kerbela, Nefes ve çevresindeki güvenlik sorunlarına ek olarak, Kutülamare ile Bağdat arasındaki halkın da savaş sebebiyle yerlerini terk etmiş olmalarından dolayı iaşe sağlanamadığı bildirilmiştir (ATASE A, K: 3672, D: 314, F: 6-48).

Türk birlikleri için yiyeceğin yanında su meselesi de ana sıkıntılardan birisiydi. Kutülamare'de su için kullanılan yegâne kaynak Dicle Nehri idi. 18. Kolordu Komutanı Halil Kut, 12 Aralık 1915'te tümenlerine gönderdiği bir yazıda güvenlikten bahsederken, nehirden su almanın nasıl olduğunu da ifade etmektedir. Su almak için askerler küme küme nehir kenarında toplanmaktaydılar. Bu durum güvenlik açısından bir problem oluşturmakta idi. Albay Halil bunun telafisi için siperlerin nehir kenarına kadar uzatılmasını ve serbestçe su alınabilecek kadar genişletilmesini emretmiştir (Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, 2016, s. 39).

Dicle'den alınan su bulanık olduğundan, topraklar suyun dibine çöktükten sonra durultularak içilebiliyordu. Suyu kaynatmak her zaman mümkün değildi. Nehir, Kutülamare'den geçerken, şehrin pislikleri ve lağımaları 13. Kolordu'nun bulunduğu bölgeye geliyor ve Şeyh Said tarafındaki İngiliz kuvvetlerine doğru gidiyordu. Albay Ali İhsan

anılarında güneşin tesiri ile bu kirli sulardaki mikropların birkaç kilometre aktıktan sonra yok olmuş olmaları ihtimaliyle teselli bulduklarını ifade eder. Bu sıkıntılar, askerlerin su ihtiyacını sağlamak için saka hayvanlarını kullanmayı mecburi hale getirmişti (Sâbis, 1991, s. 87).

Askerlerin su saklama kapları metal mataralardı. Bu mataralar su taşımanın dışında başka amaçlar için de kullanılıyordu. Askerler çayı da bu mataralarda demliyorlardı. Kuşatmanın başında Hudeyri Kalesi'ni ele geçirmek için yapılan taarruzlarda bulunan ve Ordu Harekât Şube Müdürü olan Binbaşı Mehmet Emin, telefoncu askerlerin mataralarında pişirdikleri bulanık ve tatsız bir çayı, anlatılması imkânsız bir zevk ve iştah ile içerek biraz ısındıklarını anlatır. Çaya batırarak büyük bir zorlukla yenilebilir hale getirdikleri kuru peksimetle de beslenme ihtiyaçlarını karşılamaktaydılar (Mehmet Emin, 2016, s. 233).

Türk Ordusu'nun iâşe listesine Kutulamare'de hiç beklemedikleri yollardan katkılar da olmuştur. Bunlar İngilizlerin General Townshend ve tümenini açlıktan kurtarmak için yaptıkları başarısız girişimleridir. Bunlardan en ciddi teşebbüs, kuşatmanın sonlarına doğru, 24 Nisan'ı 25 Nisan'a bağlayan gece denenmiştir. İngiliz Lynch Kumpanyası'na bağlı Julnar isimindeki bir vapur Türkler tarafından ele geçirilmiştir (Selçuk, 1975, s. 240). Gemiden çıkanlar tamamen yiyecek idi. Et konserveleri, türlü meyve reçelleri, süt mamulleri, kakaolar, pirinç, un, tereyağ, tavuk eti konserveleri gibi yaklaşık 270 ton yiyecek vardı. Tamir edilen gemiye "Kendi Gelen" denilmişti ve tüm yiyecekler birliklere dağıtılmıştı (Avcı, 1995, s. 366).

Kendi Gelen Vapuru'nda ele geçirilenlerle ilgili en teferruatlı anlatımlardan biri Mehmet Nuri'ye aittir. Vapurun üç katlı bir güvenlik tertibatı ile hazırlandığını söyleyen Mehmet Nuri, üçüncü kattaki ambarda bulunanları şöyle ifade ediyor: "Burada sandıklarla bisküvi, reçel, et konservesi, kutu peyniri, çikolata, süt, tereyağı, kakao, şampanya, viski, bira gibi meşrubat ve me'kûlâtla beraber elbise ve iç çamaşırı, çorap, karyola, tütün, puro sigaraları, pipo, iskambil kâğıdı daha buna mümasil pek çok eşya ve erzak mevcut idi" ([Mehmet Nuri], 2016, s. 112). Mehmet Nuri, bu erzak ve malzemenin General Townshend'e ulaşabilmesi durumunda 6 daha ay idare edebilecek bir imkân elde etmiş olacağını iddia etmiştir ([Mehmet Nuri], 2016, s. 112).

Birinci Dünya Savaşı'na teğmen rütbesiyle katılan öğretmen Mehmet Sinan'ın hatıralarında da gemiden çıkartılan yiyeceklerle ilgili bu yolda kayıt bulunmaktadır. Teğmen Mehmet Sinan: "Gambotta o kadar yiyecek, içecek maddeleri varmış ki, o günün ve bu vak'anın kahramanları hâlâ alıp yedikleri peynirlerden, reçellerden, kremlerden enva türlü şeker ve çikolatalardan un ve peksimetlerden tatlı tatlı bahsederler" demektedir (Mülazım Mehmet Sinan, 2006, s. 61).

18. Kolordu'da görevli Rahmi Apak'ın hatıralarında da "Kendi Gelen"den çıkan yiyeceklerle ilgili bilgi bulunur. Rahmi Apak, kolordu karargâhında görevli arkadaşı Salahattin'in bu vapurdan zapt edilen erzaktan bir kutu ananas kompostosu açarak kendisine ikram ettiğini yazıyor. Ananas denilen meyveyi ilk defa orada komposto halinde yiyen Apak, bunun nefâset ve tadına hayran olduğunu unutmamıştır (Apak, 1988, s. 146.). Kendi Gelen'den çıkan iâşe maddeleri, Irak Grubu'nu on beş gün gıda sıkıntısından kurtarmış oldu (Mehmet Emin, 2016, s. 233).

Kutülamare’de mahsur İngilizler'e gelince. Onların Türk Ordusu’na teslim olmalarının ana nedeni, iaşe kaynaklarının tükenmesi ve buna bağlı olarak artan hastalıklardı. Selman-ı Pak yenilgisi üzerine Kutülamare’ye doğru çekilen General Townshend, 3 Aralık 1915’te buraya ulaştı. 7.000 kişilik yerli nüfusu olan kasabada tahkim ve ikmal faaliyetlerine başladı. 6 Aralık günü süvari birliğini Basra tarafına gönderdi. Böylece, 11.600 muharip ve 3.350 muharip olmayan askerle Kutülamare’ye kapandı. Elinde 60 günlük tam tayın ve çok miktarda cephane bulunuyordu (Erickson, 2003, s. 156).

Kutülamare’deki İngilizlerin taarruzla yenilgiye uğratılmaları ve teslim olmaları hususu, Albay Nurettin’in Irak Grubu Komutanlığı’ndan ayrılmasından sonra değiştirildi. 6. Ordu Komutanı Mareşal Goltz’un düşüncesi, Kutülamare’nin düşmesini sağlayacak en önemli noktanın açlık olduğuydu. 1916 Şubatı’nın ilk haftasında, 6. Ordu’ya gelen bilgiler hem Goltz’un Kutülamare kuşatmasına bakışını anlamamıza vesile oluyor hem de açlığın İngilizlere olumsuz etkisinin arttırılması için neler yapıldığını görmemizi sağlıyor.

Yazıda İngilizlerin Kutülamare’ye erzak getirtebildiklerinden bahsedilmektedir. Bağdat’ta bulunan Alman tüccarların Goltz’a ihbar ettikleri bu durum, Irak Grubu’na 11 Şubat 1916 tarihinde bildirilmiştir. 6. Ordu Komutanı, devamlı gelen güvenilir ve özel haberlere göre Arapların Kutülamare’ye erzak sokmada başarılı olduklarını söylemekteydi. Bunun gerçekleşebilmesi için ya nehir yolu ya da nehrin sağ tarafındaki İngilizlerin işgalinde bulunan hat kullanılmış olabilirdi. Kutülamare’nin düşürülmesi için açlığın en etkili araçlardan biri olarak gösterildiği yazıda, şehrin aşağı ve yukarı kısımlarıyla hattı gözetleyen birliklerin fevkalade dikkatli olmalarına temas edilmiştir. Alınan bilgiler, Kutülamare’ye erzak getirmeyi başaran Araplara İngilizler tarafından büyük para ödülü verildiğini göstermekteydi (Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, 2016, s. 88).

Ancak kuşatmanın başlangıcından itibaren İngilizlerin iaşelerinde eksilmeler olmuştur. Daha ilk günlerde 1.000 un çuvalı çalınmıştı. Üstelik kum torbaları olmadığından, kıtalar un çuvalarını alarak, engel ve barikat yapımında kullanmışlardı. Her türlü önleme rağmen, sürekli çuvalar delinip, içindekiler alınmıştı (Townshend, 2007, s. 414).

Kuşatmanın başında, Halil Kut’un 18. Kolordusu tarafından düzenlenen topçu ateşi, Hudeyri Kalesi’nin duvarlarının bir kısmını yıkmıştı. İçeride bulunan yem ve erzak yığınları büyük ölçüde zarar görmüştü (Irak-İran Cephesi, 1974, s. 444).

Kuşatmanın ilerleyen zamanlarında muhtelif şekillerde Basra’dan yardım teşebbüsünde bulunuldu. Kutülamare’ye kapanan tümenin yiyecek sıkıntısını hafifletebilmek için uçakla atılan çuvalar, istenilen yere düşmediği gibi, Türk tarafına da düşebiliyordu. 17 Nisan 1916’da böyle bir durum yaşandı. Atılanlar 25 kiloluk un çuvalarıydı (Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, 2016, s. 132).

Kuşatma altındaki birliklerine İngilizlerin yiyecek ulaştırmak için yaptıkları son teşebbüs yukarıda zikredilen Julnar olayıdır. Savaşa katılmış bir yedek subay olan Mehmet Sinan’ın hatıralarında da yer alan bu gelişme, Kutülamare’de kuşatılmışların kaderini belirlemiştir. Teğmen Mehmet Sinan, “*Kurnaz hazırlanan bir gambot*” diye tanımladığı vapurun,

Townshend'in birliklerini iki üç ay daha besleyecek kadar iâşe maddesiyle dolu olduğu fikrindedir (Mülazım Mehmet Sinan, 2006, s. 61).

Gerçekten de Julnar'ın Kutulamare'ye ulaşamaması, General Townshed'in direncini sona erdirdi. Bunun aksi gerçekleşseydi, kuşatmanın daha da süreceğini söylemek mümkündür. Kutulamare'nin düşmesinde 6. Ordu Komutanı olan Halil Kut, *"Gemi Kut'a ulaşabilseydi, Kut bizim için binlerce insana mal olabilirdi. General Townshend'in son ümidi Dicle'nin kıyılarında kalmış oluyordu"* (Halil [Kut] Paşa, 1997, s. 182) demiştir.

Türk tarafı, İngilizlerin açlık yüzünden şehirden huruç hareketi ile çıkabileceği ihtimalini de göz ardı etmiyordu. Bunda mültecilerin ifadelerinin rolü vardı. Yarbay Mehmet Reşit'in 51. Fırka Komutanlığı'na vekâlet ettiği 15 Ocak 1916'da yayınladığı Fırka Emri'nde bu hususa temas edilmiştir. Mahsur İngilizlerin iâşe ve hastalık dolayısıyla büyük bir sıkıntı ve sefalette olduklarının mültecilerin hallerinden ve ifadelerinden anlaşıldığı söylenen yazıda, İngilizlerin hareketsiz kalarak teslim olmayacakları ve bir huruç hareketine girişmelerinin kuvvetle beklenmekte olduğundan bahsedilmiştir. Bundan dolayı bütün birliklerin teyakkuz halinde ve uyanık vaziyette bulunmaları ve mevzilerini takviye ederek, tahkimatla uğraşılması gerekli görülmüştür. Günler ilerledikçe bu tedbirlerin daha da arttırılması istenmiştir (Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, 2016, s. 90).

Kuşatma sırasında Kutulamare'deki İngiliz Tümeni'nin Komutanı olan Townshend'in anılarında Türklere teslim olma sürecine giden yolda iâşe sıkıntısının boyutlarını ifade eden açıklamalar bulunmaktadır. *"Kuşatmanın en zor meselesi iâşe meselesidir. İâşeye göre savaş ikinci derecede kalır"* diyen İngiliz generali bu meseleyi kuşatma süresince üç devreye ayırdığını söylemektedir. İlk devrede askerlere tam, ikinci devrede yarım, üçüncü devrede ise ölmeyecek kadar istihkak verildiğini söylemiştir (Townshend, 2007, s. 443-444).

Kuşatılanlar açısından daha 1916 Şubatı'nın ortalarından itibaren ciddi sıkıntılar başlamıştı. General Townshend arpa tüketimini azaltmak için atlardan bir kısmının itlaf edilmesini düşünmüştü (Townshend, 2007, s. 479). 1916 Mart'ında artık ekme yapımında arpa kullanılıyordu. Türk tarafına geçen Hintlilerin yanlarında getirdikleri ekme, neredeyse yenemeyecek derecede siyah ve kötü bir kokuya sahipti. Bu ekme, temizlenmemiş arpadan yapılmaktaydı (Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, 2016, s.113).

Kutulamare'de kuşatma altındaki İngilizler, sebze ekerek de beslenmeye çalışmışlardır. Kasabanın kuzeyinde turp yetiştirmişlerdir. Mart 1916 sonlarında bu sorunu kısmen çözmüş gibi görünmekteydiler. Kasaba çevresindeki araziden gece toplanan karahindiba yaprakları diğer otlarla karıştırıldığında ıspanağa benzer bir görüntü ortaya çıkıyordu. Ancak yenildiğinde karahindibaların acı tadı kendini hissettiriyordu (Sandes, 2017, s. 268-269).

Açlıkla mücadelede İngilizler her yola başvurmakta idiler. Bunlardan biri, Dicle Nehri'nden balık tutmaktı. Nehir balıkları lezzetten mahrum da olsalar, kuşatılanların yemek listelerinde yer almıştır. Bunun yanında çevredeki ötücü kuşlar da yenmeye başlanmıştı. Sürekli at eti yiyen bu askerler için kuş eti farklı bir tat olmuştu (Gardner, 2016, s. 174-175).

Ordudaki Hintlilerin at eti yemeyi reddetmeleri, İngilizlerden daha fazla tahıl istihkakı almalarına neden olmuştur. Bu durum İngiliz askerlerinin Hintlilere karşı öfke duymalarıyla sonuçlanmıştır (Gardner, 2016, s. 195).

General Townshend, hem kendi askerlerini, hem de ellerindeki yiyecek maddelerini iki defa şehri aratarak toplattığı Kutulamare halkını iâşe etme mecburiyetinde kalmıştı. Townshend'in şu ifadeleri kuşatmanın Kutulamare içerisindeki bir resmidir: *"Kuşatma sırasında kasabadan 900 ton arpa, 150 ton buğday, 1.600 ton kokmuş yağ elde ettim. Bunlar olmasaydı daha çok önce düşecektik. Araplar beygir, merkep eti yiyorlardı. Hint kıtalarına yaptığım nasihatlerin bunlar üzerinde iyi etki yaptığını sanıyorum. 20 Nisan'a kadar dayanabileceğimizi anladım... 12 Nisan'da karargâha gönderdiğim bir telgrafta, yeniden ev ev dikkatli bir arama yapıldığını ve sonuçta halk için günlük 2.295 gr. kepekli arpa unu bırakıldığını haber verdim. Erkek, kadın ve çocuk olmak üzere iâşe maddeleri olmayan 3.700 Arabı, çorba, katır ve eşek eti vermek suretiyle besliyorduk"* (Townshend, 2007, s. 550).

1916 Nisanının ilk günlerinde, o tarihe kadar katır ve at eti yemeyen Hintli birliklerin bu fikirlerinden vazgeçtiklerine şahit olunmuştur. Bu tarihten önce bu konuda katı bir itiraza sahip olan Hintliler, General Townshend'in 10 Nisan'daki bildirisinden sonra kendilerine verilen eti tüketmişlerdir. Ancak bunu daha erken bir tarihte yapmadıkları için iyi beslenememişler ve çok zayıf kalmışlardı (Sandes, 2017, s. 282).

Townshend'e destek olmak için İngiliz Kraliyet Hava Kuvvetleri ve Kraliyet Donanma Havacılık Servisi, ikmal maddelerini havadan bırakmak için bir plan yaptılar. 16-19 Nisan arasında İngiliz pilotlar, yiyecek, ilaç ve hatta balık ağları da içeren 8 ton ikmal maddesini havadan bıraktılar. Türk uçaksavar ve uçaklarının karşılık vermesiyle plan tam olarak uygulanamadı. Bazı uçuşlar iptal edilirken, bazı pilotlar da malzemeleri yanlışlıkla Türk hatlarına attılar (Erickson, 2016, s. 85).

Temiz su sağlanabilmesi İngiliz askerleri için de problem olmuştur. İngilizler suyu el pompaları ile Dicle Nehri'nden çekiyorlardı. Ancak Türk askerleri nehre yaklaşanlara ateş ettiklerinden, İngilizler, kasabanın güney ve kuzeyindeki hurmalıklara dört büyük su kuyusu kazmışlardı. Yine de su ihtiyaçlarını gidermeye bu yetmeyecektir (Yazıcı, 2024, s. 47).

İâşe problemi, Townshend'i kurtarmak için Basra'dan harekete geçen İngiliz birliklerini de belirli bir hat üzerinde tutmaya zorlamıştır. Özellikle karadan ulaşım araçlarının yetersizliği, İngiliz Dicle Kolordusu Komutanı General Aylmer'i harekâtında daima Dicle kıyılarında tutmuştur. Birliklerinin iâşe edilemeyeceği endişesi nehirden uzak bir harekâta girişmesine engel olmuştur. Zira ulaşım nehir araçları tarafından sağlanmaktaydı (Irak-İran Cephesi, 1974, s. 645).

Su sıkıntısının da bunda rol oynadığı söylenebilir. 13. Kolordu Komutanı Ali İhsan Sabis'in bu yolda bir yorumu vardır. Mart 1916'da yapılan Sabis Muharebeleri'nde İngilizlerin susuz kaldıklarından bahseden kolordu komutanı, İngilizlerin buradaki acı tecrübeler üzerine artık susuz kalmamak ve pis su birikintilerini içmek mecburiyetinden kurtulmak için, Dicle Nehri'nden uzaklaşmama kararı aldıklarını yazmaktadır (Sâbis, 1991, s. 159).

Sağlık Meseleleri

Kutülamare kuşatmasının yaşandığı tarihler arasında, Türk Ordusu'nun sağlık durumu ile ilgili ayrıntılı istatistiklere sahibiz. Savaşın tümü boyunca Irak Cephesi'nde iki türlü hastane istatistiği tutulmuştur. Bunlardan ilki bulaşıcı hastalıklara aittir. Diğer istatistik ise 1914-1918 yılları arasında hastaneye giren, taburcu olan ve vefat eden askerlerin sayısına aittir.

Bunlardan ilki olan bulaşıcı hastalıklarla ilgili tutulmuş dört yıllık istatistiklerin Kutülamare kuşatması sırasına ayrılan Kasım 1915-Nisan 1916 arasına baktığımızda, on yedi bulaşıcı hastalığın bölgede görüldüğünü tespit ediyoruz. Bu hastalıklardan etkilenen askerlerden kuşatma tarihleri arasında hastaneye giren ve vefat edenlerin miktarı şöyledir:

Hastalıklar	Hastaneye Giren	Vefat
1) Paratifüs		
2) Çiçek	20	7
3) Humma-yı racia	859	168
4) Dizanteri	1468	781
5) Sari Siyaha İltihabı	1	1
6) Sıtma	5643	465
7) Kabakulak	54	4
8) Karahumma	250	113
9) Kolera		
10) Kızamık		
11) Kızıl		
12) Lekeli Tifo	2166	564
13) Veba		
14) Verem	97	66
15) Yılancık	91	18
16) Frengi	106	1
17) Bel soğukluğu	85	1(Avcı, 2014, s. 364-365).

Görüldüğü üzere, sadece yukarıdaki bulaşıcı hastalıklardan etkilenip hastaneye girenlerin toplam sayısı 10.840'tır. Şehit olan asker sayısı ise 2.189'dur. Bu durumda vefat oranı %20'yi bulmaktadır. En ölümcül hastalığın dizanteri olduğu anlaşılmaktadır. Sıtma ise Kutülamare'de en fazla etkili olan hastalıktır. Hastane kayıtlarında "âdî sıtma" ve "habîs sıtma" şeklinde iki türü vardı. 1916 Nisan'ında Kutülamare Menzil Hastanesi'nde yapılan kan muayenelerinde, 250 hastadan 10'unda sıtma paraziti bulunmuştu (Özdemir, 2010, s. 236).

13. Kolordu Komutanı Albay Ali İhsan'ın sadece 1916 Şubat'ı ortasından, 1916 Mart'ı ortasına kadar geçen 1 aylık zamanda 13. Kolordu'nun 1.100'den fazla askerinin hasta olarak sevk edildiğini söylemesi rakamın yüksekliğini göstermektedir (ATASE A., K. 3672, D. 314, F. 2-40).

Irak coğrafyasının kendine has şartlarından ortaya çıkan hastalıklar, dikkat edilmesi gereken sonuçlar meydana getirebiliyordu. Filistin Cephesi'nde savaşan bir Alman askeri olan von Kress, Irak Cephesi'nden bahsederken, iklim itibarıyla çok daha gayr-i müsait olan Irak'ta hastalıklardan dolayı Alman kıtalarının büyük kayıplar vereceğinden korktuğunu yazmıştır (von Kressenstein, 2007, s. 302).

Bu bulaşıcı hastalıkların yanında yağmur ve sel yüzünden ıslanan erlerden donarak şehit olanlar da vardı. Mesela, 22 Ocak 1916 Cumartesi günü, ileri mevzilerden dönerken yolunu kaybeden iki asker ile tahkimattan dönerken aynı şekilde kaybolan tahkimat bölüğünden iki asker donmuşlardı. Yarbay Mehmet Reşit, bu durum ile ilgili şu çarpıcı ifadeleri kullanmıştır: “Siper ve tahkimat işinde ıslanan ve yolunu kaybederek, soğuktan donan bu muhterem şehitlerimizin şehâdet sebepleri Irak ikliminde hayret edilecek bir şeydir” ([Mehmed Reşid], 2016, s. 91).

Irak'taki sağanak yağmurlar muharebe alanlarını çamur haline getirdiği gibi, tifüs ve dizanteri gibi hastalıklara da neden oluyordu. Böylece yetersiz sağlık tedbirleri de eklenince hem Türk hem de İngiliz asker mevcutlarında ciddi eksilmeler meydana geliyordu. Bu sebeple 6. Ordu Komutanı Goltz, Berlin'den sağlık malzemesi ve personeli talep etmiştir (Kon, 2019, s. 101).

Havaların soğuk ve yağışlı gitmesi, 18. Kolordu'ya mensup tahkimat işlerinde çalışan askerleri oldukça etkilemiştir. Çadırı hiç kullanılmayacak kadar eski olan ve elbise ihtiyacı çeken bu askerler, hava şartlarına yenilmekteydiler (Irak-İran Cephesi, 1974, s. 621). Irak Cephesi'nin genelinde 449 asker donma tehlikesiyle karşılaşmış ve 34 asker şehit olmuştur (Avcı, 2004, s. 269).

Kutülamare kuşatması boyunca Irak Cephesi'nde faaliyet gösteren hastanelere yaralı olarak giren askerlerin durumları ile ilgili de bilgiye sahibiz. 6. Ordu'nun Ekim 1915'te kurulmasından itibaren daha düzenli ve detaylı tutulan bu istatistiklerde Kasım 1915-Nisan 1916 arasında Irak Cephesi'nde bulunan hastanelere toplam 27.697 asker, hasta ve yaralı olarak girmiştir. Tüm hastalıklardan şehit olanların sayısı 6.106'dır. Yaralı olarak hastaneye gelen askerin de 960'ı şehit olmuştur (ATASE A., K. 3698, D. 1/235-4, F. 1-162).

1916 Şubat'ı ortalarına kadar birliklerin sağlık durumları bir dereceye kadar iyi idi. Ancak 26 Şubat'ta 141. Alay'da askerler tifüsten hastalanmaya başladılar. İki gün içerisinde bu hastalığa yakalanan asker sayısı 13'ü bulmuştur (Mehmet Emin, 2016, s. 325). Tifüsten ölenlerin arasında 6. Ordu Komutanı Mareşal von der Goltz da vardı. 29 Mart 1916'da Kutülamare Cephesi'nden ayrılarak, Bağdat'a dönen 6. Ordu Komutanı tifüse yani lekeli hummaya yakalanarak, yatağa düşmüştü. 16 Nisan'da sabaha karşı hayatını kaybetmişti. Goltz Paşa'nın vefatında ilginç olan Bağdat'ta yayınlanan resmî tebliğde hastalığının zatürre olarak duyurulmasıdır. Binbaşı Mehmet Emin bu değişikliğin zorunlu olarak yapıldığını söylemektedir (Mehmet Emin, 2016, s. 394).

18. Kolordu'nun Baştabibi Yarbay Hasan Tahsin tarafından 4 Mart 1916'da kaleme alınan bir rapor, Kutülamare kuşatması sırasında yaralı askerlerin tedavileriyle ilgili ayrıntılı bilgi vermektedir. Yazıda 18. Kolordu'ya bağlı 45, 51 ve 52. Tümenlerin yaralılarına öncelikle bölükleriyle savaş hattına giren sıhhiye onbaşıları ile bizzat yaralının kendisi tarafından müdahale edildiği söylenmektedir. Avcı hatları ilerlediği zaman da yaralıları toplamak için birliklerin sargı yerlerinden gönderilen sedyeci askerler tarafından, asker ceketlerinin sol eteğinin cebinde dikili olan sargı paketleriyle yaralar sarılmaktaydı. Şayet asker bu sargı

paketini kaybetmiş ise sedyecilerin palaskalarındaki tedavi paketleriyle sarıldıktan sonra, hafif yaralılar yürüyerek, ağır yaralılar ise sedyeci askerler tarafından, birliklerin sargı yerlerine getiriliyorlardı.

Sargı yerlerinde birlik doktoru tarafından gerekli görülenlere tekrar tedavi uygulandıktan sonra, o tümenin sıhhiye bölümünün araba bekleme yerine kadar birlik sedyecileri tarafından getirilmekteydiler. Yaralıların fazla olduğu ve çatışmanın durduğu zamanlarda bizzat sıhhiye bölümü sedyecileri avcı hattından yaralı toplamaktaydılar. Hafif yaralılar toplanma yerinde bir araya geldikten sonra, sıhhiye bölümüne gitmekteydiler. Ağır yaralılar ise sıhhiye bölümünün araba bekleme yerinden sıhhiye bölümü sedyecileri ve sıhhiye arabalarıyla nakledilmekteydiler.

Sıhhiye bölümüne getirilen yaralılarından gerekli görülenlere yeniden tedavi uygulanmaktaydı. Eğer burada operatör tarafından ameliyat edilen olursa, yine sıhhiye bölümünün ulaşım aracıyla tümen emrindeki seyyar hastaneye gönderiliyorlardı. Seyyar hastanede tedavisi gerekli görülenlerle, ameliyat edilenlerden gönderilmeleri uygun olmayanlar tutuluyorlardı. Geri kalan yaralılarından hafif olanlar yaya olarak, biraz daha ağır olanlar hastanenin araba ve yük hayvanlarıyla Menzil'e gönderiliyorlardı. Yaralı sayısı çok olduğunda ise, tümen ve hastane baştabipleri, kolordu baştabibine müracaat ederek, en yakındaki birlik ile faaliyette olmayan diğer tümenlerin seyyar hastane ve sıhhiye bölüklerinin araba, hayvan ve sıhhiye otomobillerini istiyorlardı. Bu şekilde yaralıların tamamı Menzil'e ulaştırılmaktaydı.

Binası olmayan Menzil'lerde hastane kurulamadığından, 350 yataklı hastane dubasıyla, savaşa girmeyen tümenlerin seyyar hastaneleri Menzil civarında görev yapıyor savaş hattından gelen bütün yaralılar bu hastanelerde yatırılmaktaydı.

Menzil ile Bağdat arasında ulaşımı sağlayan nehir vapuru geldiğinde vapur ve gerekirse dubalar boşaltıldıktan sonra fennî temizlikleri yapıyordu. Bu vapurun ve dubaların ambar ve güverteleri 40 kadar yatak, battaniye ve yorgan ile döşenilerek askerlerin yaralanma derecelerine göre muhtelif kısımlarına yatırıldığı bir revire dönüşüyordu.

Aslında Nehir İdaresi'nde kullanılan Bağdat Vapuru da hastaneye dönüştürülmüştü. 3 Şubat 1916'da Yarbay Mehmet Reşit Bağdat Vapuru'na yaptığı ziyareti hatıralarına almıştır. Takdir edilecek derecede düzenli gördüğü hastanede Felâhiye Muharebesi'nde göğsünden yaralanarak esir edilen bir İngiliz üsteğmen bile tedavi edilmişti ([Mehmed Reşid], 2016, s. 97).

Askerî birliklerin muharebe olmadığı zamanlardaki meşguliyetlerinden birinin temizlik işleri olduğu görülmektedir. Askerler giysilerini yıkamak için su kenarlarını kullanıyorlardı. Buna dair bir kayıt, Dicle Grubu'nda 14. Tümen'de görevli Tokatlı Mehmet Nuri'nin Kutulamare kuşatmasıyla ilgili yazdıklarında mevcuttur. 8 Mart 1916 tarihindeki Sabis Muharebesi sırasında 5. Alay'ın 4. Taburu'nun Garraf Kanalı'nın kenarında çamaşır yıkamakta oldukları sırada, ortaya çıkan kötü durumdan dolayı tabur komutanının emir almaksızın tabura mevzi aldırarak, düşman süvarilerine ateşe başladığı kaydı vardır ([Mehmet Nuri], 2016, s. 80).

Yarbay Mehmet Reşit'in Kutülamare Cephesi'nin genel durum üzerindeki yorumları da dikkat çekicidir. Günlüğünde Nisan 1916 başlarında tasvir ettiği cephe manzarası, her askerin yaşadığı ama bugüne nadiren ulaşabilen bir anlatımdır. 1916 Martının ortalarından itibaren Felâhiye Cephesi'nde geçirilen hayatı “pek usandırıcı” olarak tanımlayan 44. Alay Komutanı, bataklık ve Dicle arasında hemen hemen bir buçuk kilometre kadar dar bir alanda bulunan mevzilerden dışarıya çıkamamanın sıkıntısından bahsetmektedir. Bu duruma “yapışkan ve arsız” diye belirttiği sineklerin çokluğunu da ekleyerek havanın kimi zaman yakıcı, kimi zaman soğuk ve kimi zaman da yağışlı oluşu üzerinde duracaktır. Tüm bunlardan dolayı birçok rahatsızlıkların ortaya çıktığını söylemiştir ([Mehmed Reşid], 2016, s. 12).

Mehmet Reşit'in cephedeki askerin günlük hayatı üzerinde yaptığı tespitler bunlardan ibaret değildir. Mehmet Reşit, askerin temizlikten, düzenli ve sıcak yemekten mahrum olduğu gibi, istihkakın bazen eksik gelmesinin, içilecek su için iki kilometre kadar dolambaçlı zikzaklardan giderek Dicle'den alma mecburiyetinin psikolojiyi bozduğunu ve ruhu ezdiğini belirtiyor. Bunun ötesinde tabiatta baharın izlenememesi ve sadece göğe bakarak, bahar bulutlarının üzüntüyle görülebilmesi de Yarbay Mehmet Reşit'in günlüğüne aldığı fazla karşılaşmayan bir asker psikolojisi tasviridir. Ölüm pahasına olarak ara sıra başlarını kaldıranlar, az da olsa çimenleri görebiliyorlardı. 44. Alay Komutanının bu durumu ifade ettiği şu cümleler hayli anlamlıdır: “Hâsılı buradaki hayat, büyük bir suçun cezası olarak sıkı bir göz hapsine alınmaya benzetilse hiç de hata edilmiş olmaz” ([Mehmed Reşid], 2016, s. 124).

Zamanın ilerlemesiyle Türk tarafında da ciddî sağlık problemleri görülmeye başlandı. 1916 Mart ortalarında tifüs ve dizanteriden etkilenen asker sayısı mevcudun %25'ini oluşturuyordu. Hijyen şartlarının sağlanamaması tifüsün yayılma hızını arttırmıştı. Bu durumun farkında olan 6. Ordu Komutanı von der Goltz, Alman Hava Kuvvetleri'nde pilot olan torununun Osmanlı Devleti'nde görev almak için yaptığı müracaatı iptal ettirmişti. Goltz, kızına yazdığı 7 Nisan 1916 tarihli mektupta da 500 tifüs hastası tespit ettiklerini söylemiştir. Alman doktorlardan birisi tifüsten ölürken, subayların da çoğunun ağır hasta olduğunu belirtmiştir. Goltz, bu mektupta Bağdat'tan Almanya'ya dönme ihtimalinin düşük olduğundan bahsediyordu. Ölen Doktor Goltz'un özel hekimi Dr. Oberndorfer'di (Kon, 2019, s. 106-107).

Kutülamare'deki İngiliz yenilgisinin ana sebebi, kasabaya kapananların iaşesiz kalışları ve buna bağlı olarak meydana gelen hastalıklar olduğu için, bu konularda kuşatma boyunca karşılaştıkları zorluklar bir savaşın kaderini iaşe ve sağlık hususlarının nasıl etkileyebileceğine örnek olmuştur.

29 Nisan 1916'da Türklere teslim olmak zorunda kalan İngilizlerin bu tarihe doğru açlık ve hastalıklarla mücadelesi sona yaklaşmıştı. 12 Nisan 1916'da Kutülamare'de 2.970 İngiliz, 10.970 Hintli asker ve kaderleri General Townshend'in elini kalmış 3.700 yerli ahali mevcuttu. Toplam 17.540 kişiyi bulan bu insanlara günlük 170 gram yiyecek verilebiliyordu. 13 Nisan 1916'da İngiliz subay tayını 142 gram ekmek ve balık ezmesinden oluşurken asker iaşesi ise çoğunlukla arpa ekmeği, katır veya at eti ve biraz tuzdan ibaretti. Günde 15 kişinin

açlıktan öldüğü bu günler, Kutülamare'de iskorbüt ve dizanterinin hüküm sürdüğü zamanlardı (Yazıcı, 2024, s. 46).

Kuşatılanlar üzerinde yetersiz beslenme, hastalıklara davetiye çıkarmıştır. Hint birlikleri arasında iskorbüt hastalığı baş göstermişti. Gurkalar dışında Hintliler at eti yemeyi reddediyorlardı. Sebze de kalmadığından hastanenin bile ihtiyacı karşılanamıyordu. İngiliz komutan, hastane için şehrin kuzey tarafındaki bahçelerde sebze yetiştirilmesini emretmişti (Townshend, 2007, s. 459-460). Sebze yokluğuna bir çare olarak, çevreden ot toplayarak yemek yapma yoluna gidilmiştir. Ancak bu yöntemle zehirli ve zararlı otlar da toplandığından askerler arasında şiddetli ishal görülmüştü. Bu zehirli otlardan ölenler de olmuştur. Tugay Komutanı Hoghton bunlar arasındaydı (Townshend, 2007, s. 529).

Kütülamare'nin teslim alınmasından sonra, İngiliz Askerî Hastanesi'nde müzmin ishal ve özellikle kaşeski yani kaşıntı halinde ishalden mustarip Hintliler vardı. Bu zayıf Hintli ve İngiliz hastalar ülkelerine gönderilmiştir (Özdemir, 2010, s. 235).

Açlık ve susuzluk yanında İngiliz askerleri arasındaki temizlik problemleri de kuşatma boyunca hastalıklara davetiye çıkarmıştır. Bitlenme nedeniyle temizliğe uzun zaman ayırıyorlardı. Elbise, yatak ve battaniyelerde bit temizliği öncelik verilen bir husustu (Yazıcı, 2024, s. 47).

Kuşatmanın sonuna gelindiğinde, General Townshend'in ruh sağlığının bozulduğuna dair de yorum yapılmıştır. David Fromkin, teklif ettiği bir milyon sterlin kefalet karşılığında kendisinin ve adamlarının serbest bırakılacağı beklentisine girmesini ruhsal dengesini kaybetmesi olarak izah etmektedir (Fromkin, 1994, s. 194-195).

Kütülamare'de kuşatılanları kurtarmak için bir girişim de Ruslar tarafından gündeme getirilmiştir. Rus General Baratov bunun için aldığı emirle, 25 Nisan 1916'da Kirmanşah'tan Hanikin'e gelmişti. Artık Ruslar'ın Bağdat'a gelmeleri için 5 günlük yürüyüşe ihtiyaçları vardı. Ancak Baratov'un Bağdat'a ulaşmaya söz verdiği tarihten bir gün önce 29 Nisan'da General Townshend teslim oldu. Bu durumu telsizle haber alan Rus generali, atlarının Irak'ta yem bulamayacağından ve Kazakların sıcağa dayanamamalarından çekindi. Mayıs 1916 sonlarında da Kutülamare'nin aşığınsında Dicle Nehri boyundaki İngilizleri rahatlatmak için Musul'a hareket emri verildiğinde de sıtma ve kolerayı bahane ederek talimatlara uymamıştır (McMeekin, 2011, s. 227).

Kuşatma sırasındaki sağlık hizmetlerini İngilizler vermeye devam edebilmek için şartları zorlamışlardır. İngiliz hastanelerine ilaç sağlanması için hap şeklindeki ilaçlar, Basra tarafından gelen uçaklarla Kutülamare'ye atılmaktaydı. Eldeki imkânlar ölçüsünde cerrahî müdahaleler de yapılmaya gayret ediliyordu. Kuşatmada görev yapan Sandes, bu konuda şunları söylüyor: *"Ameliyatlar bir Londra cerrahininin nutku tutulmuş bir şekilde tiksintiyle bakabileceği yerlerde yapılmak zorundaydı. Yaralılar ve hastalar zemini çamurlu, çoğunlukla aşırı nemli, çok kurlu ve her zaman mermi ve bombalara maruz kalan karanlık odalarda yatıyorlardı"* (Sandes, 2017, s. 287).

Sonuç

Yakın dönem Türkiye tarihinde Birinci Dünya Savaşı, siyasî sonuçları itibariyle ciddi bir kırılmayı ifade ettiği için, üzerinde birçok açıdan durulan noktalara sahiptir. Türk askerî tarihi açısından ise bu büyük savaşlar dizisinin belli yönleri topluma mal olmuş iken, bazı noktaları sadece araştırmacıları tarafından hatırlana gelmiştir. 29 Nisan 1916 tarihinde kazanılan Kutülamare Zaferi bunlardan biridir. 143 günlük bir kuşatmanın sonucunda 14 bin kişilik İngiliz tümeninin Türklere teslim olma hikâyesi bir asır boyunca tarihin satır aralarında kalmıştır.

Savaşı yaşayanlar sadece kendi zaman dilimlerinde kalan ve unutulması gereken bir olaylar bütünü ile muhatap olmamışlardır. Toplum hafızasının sağlıklı bir gelişim içerisinde olabilmesi için askerî alanda yaşanmış olan bu hadiseler de hatırlanmak mecburiyetindedir. Zira insan hareketleri bir bütündür. Bir kısım gelişmeyi hatırlamak, bir kısmını unutmak, gerçek hafızayı yakalayamamak anlamına gelir.

Kutülamare Kuşatması, tarafları açısından farklı noktalarda kısa ve uzun vadeli sonuçlara sebep olmuştur. Zafer sahibi Türklere -1916 yılında Çanakkale'deki başarı da eklenince- muazzam bir moral destek olmuştur. Ne var ki İngilizlerin 1917'de başlattıkları harekât, bu zaferi görünüşte kısa vadeli bir geçiciliğe mahkûm etmiştir. Gerçi 1915'te Bağdat'ın düşmesiyle, 1917'de düşmesi arasında zaman farkının yaratacağı durumların neler olabileceği tartışmaya açıktır. Kutülamare'ye sığınan İngilizlerin 1916 yılında bu darbeye maruz kalmaları o yıl boyunca Bağdat'a yönelik yeni bir saldırıyı erteletmiştir. O sırada meydana gelen gelişmeler savaşın bütünü içerisinde bazı değişikliklerin de yolunu açmıştır. *"Bağdat'ın 1915'te İngilizler tarafından ele geçirilmesi Türklere açısından ne gibi sonuçlar doğururdu"* sorununa da net cevaplar vermek zordur.

Türkiye'nin savaşı 1918'de bitmediği için bu cephenin kazandırdığı savaş tecrübesi Kurtuluş Savaşı'nda da kullanılmıştır. Bu kuşatmada bulunmuş komuta heyetindeki isimler, 1919-1922 arasında birlik ve ordu komutanı olarak görev yapmışlardır.

Açlıkla başa çıkamadığı zaman, askerinin savaşın genelini etkileyebilecek davranış tarzını kestirebilmek çok kolay olamıyor. Akla gelebilecek tüm disiplinsiz ve olumsuz gelişmeler bir tarafa bırakılsa bile, askerinin savaş enerjisini yerinde tutamayacak bir durum olarak açık, sonucu doğrudan etkileyen bir öneme sahiptir.

Kutülamare'de kayıtsız ve şartsız şekilde teslim olmayı kabul eden İngilizlerin bu kararı almaları açlığın getirdiği bir sonuçtur. Mevcut askerlerinin tamamının Türkler tarafından besleneceklerini düşünmesi, İngiliz generali Townshend'in, Türklerin yine de iaşe hususunda kendi askerlerinden daha iyi koşullarda bulduklarına dair bir görüşe sahip olduğunu gösteriyor.

Aslında beslenme ve sağlık açısından Türklerin durumları da İngilizlerden pek farklı değildi. Ama üç tarafı Dicle Nehri ile kapatılmış bir kasabadan çıkamamış olmaları ve iaşe ve

sağlık konusunda Kutulamare kasabasına kaderlerini bağlamış olmaları, İngiliz tümeninin sonunu hazırlamıştır.

Aslında Kutulamare kuşatması muharebe meydanlarında yaşanan askerî gelişmelerin dışında da zafer ve yenilgi elde edilebileceğini göstermesi bakımından önemlidir. Bu askerî başarıyı sağlayan ya da yenilgiyi getiren husus burada açlık ve ona bağlı hastalıklar olmuştur. Zaferin, her zaman üstün silah ve mühimmata sahip olmakla veya çatışmada askerî maharet sergilemekle sağlanmadığı noktasında Kutulamare zaferi nadir bir örnek olarak harp tarihindeki yerini almıştır.

Kaynakça

A) Arşiv Belgeleri

a) Yayınlanmamış Arşiv Belgeleri

T.C. Genelkurmay, Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivi, Birinci Dünya Savaşı Koleksiyonu.

Klasör (K): Dosya (D): Fihrist (F):

K. 3672, D. 314, F. 2-40.

K. 3672, D. 314, F. 6-48.

K. 3698, D. 1/235-4, F. 1-162.

b) Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, (2016) Kütü'l-Amare Kuşatması ve Zaferi, 65 (137), Ankara: Genelkurmay Personel Başkanlığı, Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayını.

B) Kitaplar

Apak, R. (1998). *Yetmişlik bir subayın hatıraları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.

Avcı, O. (2004). *Irak'ta Türk Ordusu, 1914-1918*, , Ankara: Vadi Yayınları.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi. (1979) III. Cilt, *Irak-İran Cephesi, 1914-1918*, 1. Kısım, Ankara: T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını

Erickson, E. J. (2003). *Size ölmeyi emrediyorum!*, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, (Çev: T. Akad), İstanbul: Kitap Yayınevi.

Fromkin, D. (1994). *Barışa son veren barış, modern Ortadoğu nasıl yaratıldı? 1914-1922*, (Çev: M. Harmancı), İstanbul, Sabah Kitapları.

Gardner, N. (2016). *Kut'ül amâre, Mezopotamya'da bir savaş, 1915-1916*, (Çev: M. Gün), İstanbul: Etkileşim Yayınları.

Kressenstein, F. F. K. von (2007) *Son Haçlı Seferi, kuma gömülen imparatorluk*, (Çev: T. Balaban), İstanbul: Yeditepe Yayınları.

[Kut], H. (1997). *İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e bitmeyen savaş*, [Yayımlayan]: T. Sorgun, İstanbul: Kamer Yayınları.

McMeekin, S. (2011). *I. Dünya Savaşı'nda Rusya'nın rolü*, (Çev: N. Elhüseyni), , İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

Mehmed Emin. (2016). *Kütülamare hücum ve muhasarası, bir Osmanlı subayının hatıratı*, Yayına Hazırlayan: S. Dumlupınar, , Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını

[Mehmet Nuri]. (2016) *Harb-i Umumi'de Irak harekâtı "Kütü'l-Amâre"*, Yayına Hazırlayan: İ. Dağdelen, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayını.

[Mehmed Reşid], (2016) *Osmanlı'nın unutulmuş son zaferi Kütülamare, Yarbay Mehmed Reşid Bey'in savaş günlükleri*, Yayına Hazırlayan: İ. B. İstekli, İstanbul: Sultanbeyli Belediyesi Yayını.

Mülazım Mehmet Sinan, (2006) *Harp hatıralarım, Çanakkale-İrak-Kafkas Cephesi*, Hazırlayanlar: H. Babacan, S. Avşar, M. Bayar, Ankara: Vadi Yayınları.

Özdemir, H. (2010) *Salgın hastalıklardan ölümler, 1914-1918*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.

Pomiankowski, J. (1990) *Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü, 1914-1918 Birinci Dünya Savaşı*, (Çev: K. Turan), İstanbul: Kayıhan Yayınları.

Robbins, K. (2005) *Birinci Dünya Savaşı*, Ankara: Dost Kitabevi Yayını.

- Sâbis, A. İ. (1991) *Harp hatıralarım, Birinci Dünya Harbi*, 3. Cilt, İstanbul: Nehir Yayınları.
- Sandes, E.W.C. (2017) *Kuşatma ve esaretin adı: Kutulamare, esir bir İngiliz subayının anıları*, (Çev: T. Yılmaz), İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Selçuk, İ. (1975) *Yüzbaşı Selahattin'in romanı*, 1. Kitap, , İstanbul: Remzi Kitabevi Yayını.
- Townshend, C. V. F. (2007) *Irak Seferi ve esaret*, (Tercüme: Tarih-i Asker-i Osmani Encümeni), Sadeleştirme: R. Ahıskalı, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Yazıcı, O. (2024) *İngiliz kaynaklarına göre Kutulamare teslimiyeti*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.

C) Makaleler

- Avcı, O. (2014). Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi'nde Türk askeri, *Savaş Tarihi Araştırmaları Uluslararası Kongresi, 100. Yılında 1. Dünya Savaşı ve Mirası*, 6-8 Kasım 2014, s. 347-370.
- Avcı, O. (1995) İsmail Hakkı Süerdem'in kaleminden Kutü'l-Amare Zaferi, *Türk Kültürü*, Sayı: 386, Yıl: XXXIII, Haziran 1995, s. 361-372.
- Erickson, E. J. (2016) Zafere giden yol. Adım adım Kûtu'l-Amâre, *Derin Tarih*, Sayı 49, Nisan 2016, s. 73-85.
- Kon, K. (2019) Kut'ül-Amare Zaferi'nde Alman faktörü. Birinci Dünya Savaşı'ndaki Türk-Alman İttifakı'nın Irak Cephesi'ndeki yansımaları, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 15 (19), s. 87-122.